

לומר "ועשיתם" כמשמעו: עצם המעשה.² אורות התורה פ"ח, ב.

[קמח] קריאת שמע בלא תפילין

הרב מבאר שלעולא הקורא ק"ש בלא תפילין, גורע ממצות התפילין, שבסול מצות תפילין בזמן ק"ש גרוע יותר מבטולה בזמן אחר. אבל לר' יוחנן החסרון הוא במצות ק"ש עצמה, כמקריב זבח בלא נסכים, שהזבח עצמו חסר. הרמב"ם וש"ע נוקטים כעולא.

כל הקורא ק"ש בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו. א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן כאילו הקריב עולה בלא מנחה וזבח בלא נסכים. נראה הנפקא — מינה ביניהם הוא, דיש לחקור אם מה שקורא ק"ש בלא תפילין הוא גרעון למצות ק"ש, שהשלמת מצות ק"ש הוא שיקרא אותה עם התפילין, או שמצות ק"ש אינו מגרע כלל, אלא שחובת תפילין חלה עליו ביותר אז, וביטולו מצות תפילין בזמן ק"ש הוא גרוע יותר מביטול בשעה אחרת.¹

ונפקא מינה רבה איתא בין הני ב' פרושים, דאם נאמר דהוי גרעון ק"ש, אז אפילו אין לו תפילין בעוד שיהיה זמן ק"ש אין כאן שום גרעון, כ"א שחובת תפילין חלה עליו, א"כ כשאין לו, אין שייך לומר דחלה עליו², וכה"ג דכתב המרדכי (הובא במגן אברהם הלכות ציצית [או"ח י"ג ס"ק ח']) דרשאי ללבוש בשבת בגד של ד' כנפות בלא ציצית, משום דעיקר האיסור של לכישת בגד של ד' כנפות בלא ציצית, הוא רק מפני שמחוייב בציצית אז ומבטל המצוה, אבל בשבת שאינו יכול לעשות ציצית אינו מחוייב, ואפילו החולקין וסבירא להו דאסור להכניס את עצמו בחיוב, י"ל דכאן מודים כיון שעכ"פ הרי הוא עושה מצוה דק"ש. דוגמא לדבר מה שמותר להפריש בים ג' ימים סמוך לשבת במקום מצוה, אע"ג דאח"כ הוא מבטל עונג שבת, כיון דבמצוה קא עסיק [או"ח רמח, ד].

אמנם אם הוי גרעון לעצם מצות ק"ש ודאי הוא דומה ל"מקריב עולה בלא מנחה וזבח בלא נסכים", שהמנחה והנסכים מכשירי הזבח הם, ובהחסרם הרי הזבח חסר בערכו בשלמותו. אבל לעולא דאמר "כאילו מעיד עדות שקר" היינו שמניעת התפילין מתגדלת ע"י הזכרתם בק"ש, אבל למצות ק"ש אין זה ענין. והנה הרמב"ם וכן השו"ע³ אחריו, דלא הביאו מימרא זו בהלכות ק"ש רק בהלכות תפילין, שמע מינה דסבירא להו דהוא משום ענין התפילין, אבל לגבי ק"ש אין זה גרעון, והיינו דנקטו לדעולא ולא לדר' יוחנן דכאילו מקריב עולה בלא מנחה. ונראה דהיינו טעמא דפסקו כעולא, משום דרב מוכח דסבר כותיה,

2. זה מתאים עם הגהת הגר"א על רש"י כאן.

קמח. 1. ע' ברכינו יתה שלעולא אמנם קיים ק"ש כתקנה אבל העיד עדות שקר על עצמו במה שאינו מקיים את הצווי להניח תפילין, ולר' יוחנן גם מצות ק"ש חסידה. והובא בב"י סי' כה. וגם לדעת רש"י לר' יוחנן "הקורא ואינו מקיים, אינו גומר את המצוה". וע' בב"ח לסי' כה ד"ה כאילו, וע' בעינים למשפט. 2. בלבוש באריח סימן נח כתב, שאין לאחר זמן ק"ש בשכיל לקרותה בתפילה, הובא במשנ"ב שם סי' ה'. 3. הל' תפילין ד, כז. סור סימן כה. שריע סימן לו. ב. וסימן לח, ח י.

מדאמרין לעיל "שלוחא הוא דעוית", ומשום הכי קרא רב ק"ש בלא תפילין, ש"מ דסובר שאין זה גרעון בק"ש, דא"כ היה ממתין עוד. ודוחק לומר דהיה הזמן האחרון דק"ש, דהיה להגמרא לפרש, כי היכי דלא נטעי בכה"ג דמותר לקרות ק"ש בלא תפילין אפילו קודם הזמן שיש שהות להמתין, אלא ודאי דסבירא ליה לרב כדעולא, דהגרעון אינו כ"א בתפילין, וזה לא שייך כ"א כשיש לו דמחוייב ולא כשאין לו, וכיון דרב ועולא בחדא שטתא קיימי, הו"ל ר' יוחנן יחיד במקום רבים, משום הכי נקטו לדעולא וקבעוה בענין תפילין לא בענינא דק"ש.

[קמט] ק"ש בתפילין שלא במקומן המדויק

הרב מבאר שהקורא ק"ש כשהתפילין אינו במקומן המדויק בראש, הרי זה כמעיד עדות שקר בקום ועשה, שהרי הוא אומר "לסוטפות בין עיניך" ועושה שלא כדבריו. דבר זה חמור מהקורא ק"ש בלא תפילין כלל. מותר להפסיק באמצע ק"ש כדי לסדר את תפילין במקומן וגם כדי לגרום שחבירו יסדר את תפיליו במקומן.

קיי"ל (ברכות יד) "כל הקורא ק"ש בלא תפילין, כאלו מעיד עדות שקר בעצמו" ומ"מ יש מי שהמליצו¹ בעד הקוראים ק"ש בלא תפילין, ביראתם שיעבור זמן ק"ש, דעד כאן לא אמרו שהוא "כאלו מעיד עדות שקר" כ"א אם לא הניח תפיליו כלל, אבל אם אח"כ יניח תפיליו ובשעת ק"ש דעתו לקיים מצות תפילין, שוב אינו כמעיד עדות שקר. אבל כל זה אינו שייך, כ"א במי שהוא בשב ואל תעשה, ומה שאינו מניח, הוא מצד אונסו וכה"ג, ועוד יקיים מה שקבל בעדותו. אבל זה אשר בפיו ירצה "בין עיניך" שהפירוש האמתי בזה, הוא מה שקבלנו מרבותינו בתורה שבע"פ (מנחות לז) שהוא דוקא "שיהו כל התפילין במקום עקרי השער ולא למטה מזה כלל" אם כן הוא מעיד ממש עדות שקר ב"קום ועשה"... חמור הוא המעיד עדות שקר בבאור של "בין עיניך" המקובל בתורה שבעל פה ממי שמעיד עדות שקר במה שאינו מניח כלל — לכד מה שזה מעיד עדות שקר רק בשב ואל תעשה וזה בקום ועשה ובפועל ממש. אם כן מה יועיל מה שיתקן אחר קריאת שמע, לענין עדותו שכבר העיד בשקר ואין להשיב, אלא שעל כל זה ודאי מחויב הוא חיוב גמור כל היום להניח התפילין של ראש על מקום האמתי מצד קיום מצות תפילין.

אם ראה באחד שהתפילין שלו מקולקלין בהנחתם, והוא עומד במקום שאסור להפסיק. הנה לענ"ד נראה ברור, שאם אותו המניח התפילין שלא כדין עומד בק"ש ותפלה, שאז איסורא קא עביד, שהרי לכל הפחות החובה עליו להיות כדין תורה עליו בזמן ק"ש ותפלה, ואם כי בתפלה י"ל שאין להפסיק באמצע שמונה עשרה — כיון שכבר התחיל להתפלל — כדי לתקן התפילין², מ"מ בשעת ק"ש שהוא כמעיד עדות שקר, ודאי החובה עליו לתקן ואיסורא קא עביד, אם כן כיון

קמט. 1. אריח נ"ח, א בלכוש, בבאה"ט. 2. בחבש פאר פיי"כ מוסיף הרב שאם נראה שעי' המתנתו עד לאחר התפילה ישאר חבירו בכשלונו כל ימי חייו מותר להפסיק "דדמי לפקח נפש בבטול מצוה כל הימים".

דמותר להפסיק מפני מורא רבו (או"ח סימן סו), והרי קיי"ל ב"אפרושי מאיסורא" דנדחה מורא רבו, ומותר תלמיד להורות במקום רבו, מצד "אין חכמה ואין עצה ואין תבונה נגד ד" (משלי כא), "כל מקום שיש חלול השם אין חולקים כבוד לרב" (וכיו"ד סימן רמב סעיף יא), א"כ קל וחומר שנדחה איסור הפסק באמצע הפרק בשביל לאפרושי מאיסור³. וכ"כ הריטב"א יומא יט. חבש פאר, פ"ט, עמוד כב.

הערות הגרצ"פ פראנק: מה שכתב שם רבנו שליט"א על הא דאמרינן (ברכות יד, ב) "כל הקורא ק"ש בלא תפלו כאלו מעיד עדות שקר בעצמו" וכו' ע"ש. הנה בתשובות בית יצחק [סימן ז] כתב על זה דתליא בפלוגתא אי שבת ויו"ט הוו זמן תפלין, דלמ"ד שבת ויום טוב הוי זמן תפלין חשיבי תדיר לגבי ק"ש, משא"כ למ"ד שבת ויו"ט ולילה לא הוי זמן תפלין א"כ אדרבה ק"ש חשיב תדיר, ותדיר קודם, ולא הוי כמעיד שקר, דהא מחויב להקדים התדיר, ועי' בירושלמי (ברכות פ"ב ה"ג) דס"ל אליבא דרב דגם לכתחילה מקדים וקורא ק"ש ואח"כ מניח תפלו⁵.

ולפי זה נמצא דלדין דקיי"ל שבת ויום טוב לאו זמן תפלו⁶ לא הוי כמעיד עדות שקר בקורא ק"ש בלא תפלו, ולכאורה י"ל דמהאי טעמא לא נזכר בשו"ע האי לישנא דהוי כמעיד עדות שקר, ורק כתב (בסימן כה סעיף ד) "צריך שיהיו תפלין עליו בשעת ק"ש ותפלה". ועיין רש"י (ברכות טו) שכתב "וכל צריך לכתחלה משמע, הא דיעבד שפיר דמי". ולפי זה יש לפקפק אם זה בכלל לאפרושי מאיסורא, כ"כ שיהיה מחויב להפסיק גם באמצע הפרק.

שבתי וראיתי דמה שכתב דלדין דק"ש חשיב תדיר לגבי תפלו לא יהא כמעיד עדות שקר, דהא דקיי"ל דתדיר קודם, זה אינו אלא כשלא הניחם עדיין כלל, אבל בנידון דידן שכבר קדם והניח התפלין אלא שאינם במקומם, שוב חל עליו החיוב לתקן שיהיו התפלין מונחים במקומם כדינם, ואח"כ יקרא ק"ש, וגם למ"ד דק"ש הוי תדיר לגבי תפלו, מ"מ כיון שנתעסק בתפלין תחילה שוב הוי בכלל אין מעבירין על המצוות, ומעלת אין מעבירין על המצוות דוחה למעלת תדיר, כדמבואר (זבחים צא א)... וכן פסק הרמב"ם דמעלת תדיר נדחה במקום שכבר התחיל בשאינו תדיר.

ולפי זה בנידון דידן לכולי עלמא החיוב עליו לתקן התפלין תחילה ואח"כ יקרא ק"ש, דאל"כ הוי כמעיד עדות שקר. חבש פאר, הערות הגרצ"פ פראנק, עמוד קב"ד.

מביא בשם ספר בית יצחק דהא ד"כל הקורא ק"ש בלא תפלין כאילו מעיד עדות שקר" תלוי בפלוגתא דשבת ויו"ט ולילה זמן תפלין או לאו זמן תפלין, דלמ"ד שבת ויו"ט ולילה לאו זמן תפלין הוי ק"ש תדיר לגבי תפלין, ונמצא שזמנה קודם תפלין ולא הוי עדות שקר. לע"ד לא נראה כן, דלא שייך לומר תדיר קודם כ"א כשאין שום דין מדיני המצוה מחייב לעשות את המצוה שאינה תדירה בתחילה⁷, אבל אם נאמר דכל הקורא ק"ש בלא תפלין הוי כמעיד עדות שקר,

3. בפ"ב שם מבואר שה"ה לגבי מניח תפלין דר"ת, ואפילו כבר יצא י"ח בתפלין דרש"י. 4. 5. ע' במה שכתב הרב בביאור הא דרב בסימן קמה. 6. או"ח לא, א מעירובין צו. 7. ע' לעיל בסימן קמג"ד.

הרי אין המצוה של ק"ש כתיקונה עד שיניח תפלו תחילה, וע"כ קיומה של המצוה התדירה מחייב אותו להניח תפלו בתחלה, כדי שיהיו כבר התפלין עליו בשעת ק"ש, על זה ודאי לא שייך לומר תדיר קודם, וענין זה לבד מה שהוא מוסבר בסברא, הוא ג"כ מוכרח ממקור הדין דמשנת כל התדיר⁸, שלמדנו מקרא ד"מלבד עולת הבוקר אשר לעולת התמיד", ולולא מקרא זה לא ידענו כלל החדוש שתדיר קודם, וכיון ששם אין שום גרעון להמצוה התדירית בשביל הקדימה שלה. הכי נמי צריך לומר דבכל מקום שאנו אומרים "תדיר קודם" הוא דוקא בכה"ג שאין שום גרעון בקיומה של המצוה התדירית ע"י הקדמתה, ולא בכה"ג שחסרון הקדמת התפלין הוי גרעון במצות ק"ש, בכל אופן תפלין קודמין. וגם עיקר הדבר לומר דק"ש חשובה תדיר לגבי תפלין, אם נאמר שבת ויו"ט ולילה לאו זמן תפילין, מסתברא מלתא דלא שייכא סברא זו כ"א אם נאמר שמצות תפלין מצד הדין הוא פעם אחת ביום ותו לא. אבל לפי פשטן של דברים ומשמעות הסוגיות והראשונים דמעיקר הדין מצות תפלין היא כל היום⁹, א"כ אפילו אם שבת ויו"ט ולילה לאו זמן תפילין מ"מ זמנם מרובה מק"ש, דלכו"ע אין זמנה אלא לשעתה. ותו דלפי פלוגתא דקמאי במנין המצות¹⁰ דלשיטת הרמב"ן ק"ש של ערבית וק"ש של שחרית שתי מצות הן, א"כ אין ק"ש של שחרית נוהגת בלילה כמו שאין תפלין נוהג בלילה, מאי אמרת בשבתות וימים טובים דתפלין לא נהגי וק"ש נוהגת, על זה יש לומר בפשיטות, דאדרבא ק"ש היא מועטת בזמנה גם בכל יום, שהרי ק"ש של יום אינה נוהגת כי אם בזמנה, דהיינו עד שלש שעות מן התורה לפי משמעות רוב הפוסקים, ותפלין נוהגין כל היום, על כן מצדי צדדין אין מקום לסברא זו של הבית יצחק. ומהא דבירושלמי אמרינן בשם רב דתפלין קודמים לק"ש, לא שייך לצרף לספיקא דדינא, כיון דבגמרא דבבלי פרשו על זה ד"שליחא הוא דעוית"⁵, ותלמודא דבבלי בתראה הוא כמו שכתבו הראשונים¹¹ והוי כאילו נאמר על זה "הא דרב לאו בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר" כדאיתא הרבה פעמים בש"ס¹², ופשוט הוא שהדין דק"ש של שחרית צריכה תפלין עמה הוא יתד שלא תמוט לדידן. שם, עמוד קסה"ו.

[קנ] חובת ההשמעה לאזניו דוקא בקריאת שמע

הקורא את שמע (דף טו.). בצל"ח דקדק למה כתב כאן "את שמע" ולעיל בריש פירקין אמר סתם "המקרא". וידענין דכולי פרקא בשמע עסיק. ונראה דדרך אגב קמ"ל, כמסקנא דגמרא לקמן ע"ב, דאמר רב יוסף דמאן דאמר "לא יצא" דוקא בק"ש, אבל בשאר מצות דברי הכל יצא, ו"הסכת ושמע" בדברי תורה כתיב, על כן מדייק דוקא "הקורא את שמע", ולא הקורא בשאר מצות¹. טוב ראייה.

8. הוריות יב: 9. ע' אר"ח לז, ב בב"ח ד"ה מצותן ובביה"ל. 10. ספר המצוות לרמב"ם מ"ע י'. 91. ע' יד מלאכי ח"ב כללי שני התלמודים אות ב'. 12. ברכות ט. ובמסורת הש"ס שם.

קנ. 1. הצל"ח פירש ש"שמע" רומז לשיטת ר' יוסי, אבל לפי הרב "שמע" רומז לדין המוסכם לכל הרעות ולהלכה.